

moed en competitie met de schepper. Dit wordt geïllustreerd in de legende van Mohammed en Aïjsa. De profeet ziet haar vanuit het raam van haar huis op een met menselijke figuren versierd kussen zitten. Mohammed berispt haar met de woorden dat de vervaardiger van het kussen zal gestraft worden bij het Laatste Oordeel. De kunstenaar zal gevraagd worden leven in deze figuren in te blazen en hij zal daartoe niet in staat zijn. Dit zal zijn vernedering voor de ogen van God zijn.

Het islamitische iconoclisme verbindt de hybrisedachte aan de inerte en dode materie van het figuratieve beeld, aan de passiviteit van het beeld. Het feit dat de kunstenaar het figuratieve beeld niet tot leven kan brengen, wordt beschouwd als het bewijs dat het beeld niet deugt. Deze redenering is archaisch.

Het Arabische iconoclisme is de rechtstreekse vrucht van een monotheïsme dat zich heeft gevormd in de polytheïstische, Perzisch-Sassanidische cultuur die het beeld als magisch beschouwde. Op het archaische beeldgeloof – in essentie de overtuiging dat het beeld de krachten van de voorgestelde bewaart – kon de moslim enkel radicaal antwoorden met een afwijzing. Zijn iconoclisme is ingegeven door de angst voor de kracht van het beeld. Als de taliban de Boeddha-beelden ontmantelden, geloofden zij daarmee Boedha zelf te doden. Het is geen toeval dat de projectielen bij voorkeur op de geslachtszone werden afgevuurd. Het 'levende' beeld moest in zijn genus vernietigd worden.

De islam heeft geen mentaal-culturele ruimte voor het figuratieve kunnen maken, omdat het beeld ook voor hem gevuld bleef met magie. Hij heeft er dus ook geen nieuwe beelden voor in de plaats kunnen stellen, omdat hij de verwijzende essentie van het beeld – de verwijzing door de voorstelling naar het voorgestelde – niet denkbaar achtte. De islam kent niet het beeld van de gratie, het heilsgeschonken beeld, omdat hij de theologische legitimatie van het figuratieve beeld middels de incarnatie niet aanvaardt.

Kortom, mensen mogen niet voorgesteld worden. Er is het Arabische verhaal dat, toen de vrouwen van Mohammed wegdroomden bij de muurschilderingen van heiligen die ze in een christelijke kerk in Abessinië hadden gezien, de profeet deze kunstenaars vervloekte als het ergste dat de schepping had voortgebracht. Het iconoclisme heeft tot een esthetica geleid die de abstractie, de geometrie, de

kalligrafie en de vegetatieve wereld met elkaar verbindt. De islam vindt het beeld van God in de vorm van de verstrengeling (afb. 2). In de kunst van het schrijven buigt de kunstenaar de heilige letters om naar de groeiende sierlijkheid van de plant; in de stilering brengt hij de natuur op haar beurt terug tot een schriftelijke rank als wil hij daarmee aantonen dat woord en natuur één zijn in God. En God is oneindig groot, zoals ook deze decoratieve kunst nauwelijks onderhevig is aan kaderwetten, maar oneindig kan uitgloeien in repetitieve patronen. De sluier van de islam is vergelijkbaar met de joodse woordsluier die God bedekt, maar de draden van de moslims vormen ook de nerven van de natuur.

3. Middeleeuws Spanje: culturele hybriditeit

Binnen de definitie van het beeld bewaarden het jodendom, het christendom en de islam hun culturele identiteit.

De lezer zal de bedenking zelf al gemaakt hebben: de radicale grens tussen figuratieve en niet-figuratieve kunst heeft niet standgehouden. In uw geest zijn wellicht al de tegenvoorbeelden in joodse synagogen of op oosterse tapijten verschenen, niet zelden in gebieden die contaminus waren met de christelijke cultuur. De bekommernis om de voorstellingen bleef niettemin groot en het toezicht alert. Zo zou de joodse misjna nuanceren: als christelijke figuren gevonden worden op voorwerpen die voor verering bestemd zijn, dan zijn die sowieso verboden en als men ermee in contact komt, kan men ze best in de Dode Zee gooien; maar op seculiere objecten zijn ze wel toegestaan.

Uit de vroegste bronnen blijkt overigens dat joden toleranter optraden ten aanzien van de omgang met christelijke beelden, dan de moslims. Men vermoedt dat de islam, de jongste van de monotheïstische godsdiensten, zich heftiger uitliet omdat hij nog een sterkere geldingsdrang van de eigen religieuze identiteit voelde. Dit zou – althans aanvankelijk – tot een radicalere afwijzing van de christelijke beeldcultuur geleid hebben. Gaandeweg kwam er toch de toegeving dat figuren op textiel en borduurwerk eigenlijk wel mochten – om economische redenen, gezien de grote textielproductie en -export vanuit het Midden Oosten? En er bestond de toegeving dat het iconoclisme enkel die figuratieve kunsten betreft die een 'schaduw' afwerpen. De derde dimensie dus.

afb. 3
Miniatuur met de clerus, opdrachtgever en de rabi, Alfabijbel, Toledo, 1430. MADRID, PALACIO DE LIRIA, MS. NR. 399

